

УДК 331.1:334.72

Дороніна О.А., д. е. н., професор
Яременко Н.О., аспірант
Донецький національний університет імені Василя Стуса

МАЛЕ ПІДПРИЄМНИЦТВО ЯК СПЕЦІФІЧНА СФЕРА ПРИКЛАДАННЯ ПРАЦІ

Анотація. Малі підприємства є невід'ємною частиною ефективної ринкової економіки. У статті визначені поняття малого підприємництва. Проаналізовано особливості розвитку малого підприємництва в Україні, визначені позитивні та негативні сторони цього процесу. Досліджено характерні риси малого підприємництва в США, Європі та Японії. Значну увагу приділено особливостям праці в сфері малого підприємництва.

Ключові слова: підприємництво, малий бізнес, розвиток малого підприємництва, праця, ефективність праці

JEL code classification: J49, L20

Doronina O.A
Yaremenko N.O
Vasyl' Stus Donetsk National University

SMALL BUSINESSES AS A SPECIFIC SCOPE OF APPLICATION OF LABOR

Summary. Small business is the integral part of the market economy. The effective usage of human resources ensures favorable climate at a small enterprise. Current demographic and economic situation in Ukraine requires maximum consideration of the situation that forms in the labor market. Strengthened attention to human resources is connected with the growth of their role in production organization, implementation of the market organization and payment methods, social tension growth.

There were set the following tasks while writing the article:

to define a concept of small business;

to research the features of small business development in Ukraine and abroad

to research special aspects of work in small business sphere.

Small business terms were defined in this article. Peculiarities of small business development in Ukraine were analyzed and positive and negative sides of this process were defined. Identifying features of small business in USA, Europe and Japan were researched. Attention is drawn to work features in the small business sphere.

Experience of such countries as USA, Japan and European countries confirms that it is small business which encourages their development and takes an enormous importance in their economy. They provide additional workplaces and make substantial contribution into national production.

Ukraine hangs behind developed countries a lot. Small business has not enough development yet and has a number of issues that keep it down. At the same time small business provides the essential part of citizens with workplaces.

On the example of economically developed countries the conclusions are the following: only government support will promote small business development in Ukraine and help to avoid unemployment and create new workplaces.

Keywords: business, small and medium business development, labor, labor efficiency

Постановка проблеми. На сьогоднішній день для України проблема розвитку малого підприємництва набуває актуальності, оскільки саме така форма організації бізнесу є невід'ємною частиною ефективної ринкової економіки. У той же час, останніми роками вітчизняний малий бізнес перебуває під впливом складних умов економічної кризи та стикається з низкою проблем, що обме-

жують його стрімкий розвиток. Серед кола інституційних, правових, макроекономічних, фінансових та інших обмежень ефективного функціонування малих підприємств виділяється кадровий чинник.

У сучасних умовах власники та менеджмент малих підприємств приходять до переосмислення ролі людини в процесі виробництва, її місце стає більш пріоритетним від-

носно інших ресурсів. Ефективне використання людських ресурсів включається в коло факторів економічного успіху будь-якого підприємства, у тому числі й малого. У свою чергу, розробка ефективних заходів управління персоналом малих підприємств має ґрунтуватись на вивченні особливостей зайнятості у сфері малого підприємництва, що обумовлені специфікою організації та функціонування малих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку малого підприємництва та особливості праці у зазначеній сфері досліджено такими зарубіжними та вітчизняними вченими як З. Варналій, Г. Васіна, Л. Воротіна, Л. Верховодова, М. Долішній, А. Даниленко, Р. Кантільйон, О. Кузьмин, А. Маршал, В. Мікловда, А. Мельник, В. Павлов, С. Реверчук, С. Сімсонді, Й. Шумпетлер, Ф. Хайек та інші. Вони розкривають різні аспекти розвитку малого бізнесу (демографічні, економічні, соціологічні та статистичні), роль і значення цього сектору в різних країнах. Одночасно, незважаючи на значну кількість праць з досліджуваної проблематики, питання визначення особливостей праці в сфері малого підприємництва вимагають подальшого опрацювання в контексті створення передумов до забезпечення зростання ефективності праці.

Метою статті є дослідження особливостей праці у сфері малого підприємництва на основі вивчення специфіки його розвитку в Україні та за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Згідно чинного українського законодавства, малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, у яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні [4].

З. Варналій зазначає, що мале підприємство – це самостійна (за рахунок власних коштів) систематична інноваційна діяльність громадян-підприємців та малих підприємств на власний ризик з метою отримання підприємницького доходу (надприбутку) [2,с.23]. Водночас малий бізнес – це діяль-

ність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) з метою одержання прибутку. Практично це будь-яка діяльність зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. Не обов'язково це має бути особливо ризикова та інноваційна діяльність на засадах повної економічної відповідальності [2, с.25]. Саме в цьому З. Варналій вбачає різницю між поняттями «мале підприємництво» та «малий бізнес».

На думку Довгальної О.В. та Балабенко О.В., «Мале підприємництво – це особлива форма економічної активності, яка орієнтується на досягнення комерційного успіху; інноваційний та ризиковий характер діяльності; перспективність спрямування на подальший розвиток, розширення масштабів і сфери діяльності; свободу та самостійність суб'єктів у прийнятті управлінських рішень та здійсненні бізнесу; майнову відповідальність підприємця за результати господарювання; постійний характер господарської діяльності, укладання регулярних, а не одноразових угод» [3, с.14]. Дослідники теж погоджуються з тим, що діяльність малого бізнесу не обов'язково має бути ризиковою та інноваційною [3, с.15]. Але, на нашу думку, вважаємо, що однією з найістотніших рис малого підприємництва, особливо на сучасному етапі розвитку національної економіки, є його ризиковий характер. Таким чином, громадяни, які вирішили заснувати власну справу, повинні розуміти, що вони ризикують, тому що діють в умовах невизначеності. Саме через цей ризик малі підприємства не можуть закріпитись на ринку та через нетривалий проміжок часу припиняють свою діяльність.

Вивчення літературних та статистичних джерел, показує, що в Україні щорічно 2/3 робочих місць створюються за рахунок малого підприємництва. Отже, в цьому сенсі його роль особливо важлива в кризові роки, оскільки малий бізнес за часи економічного спаду забезпечує зайнятість значній кількості громадян, що сприяє послабленню соціальної напруженості в суспільстві.

За даними Державної служби статистики України на малих підприємствах у 2015 р. працювало 1576,4 тис. осіб, що складає майже 27% зайнятого населення країни.

Отже, малий бізнес не тільки забезпечує значну частку надходжень до бюджету, а й

створює робочі місця, що особливо важливо у кризовий період (рис.1) [7].

Рис.1 Динаміка структури зайнятого населення в Україні за розмірами компаній, % за чисельністю зайнятих

Останніми роками розвиток підприємництва в Україні пов'язаний із низкою проблем [4,5]:

недостатність та нестабільність законодавства у сфері розвитку малого підприємництва, що не дає можливості суб'єктам підприємництва планувати свою діяльність на тривалий період;

непомірний податковий тиск та нестабільність податкового законодавства, що змушує деяких суб'єктів малого та середнього підприємництва працювати у тіньовому секторі економіки;

нестача внутрішніх фінансових ресурсів складність доступу до зовнішніх джерел фінансування та залучення інвестицій, слабкі кредитні можливості підприємницьких структур;

нерозвиненість інституцій ринкової інфраструктури підтримки малого підприємництва;

ускладнений порядок проходження дозвільних (погоджувальних) процедур і, як наслідок, їх висока витратність;

недостатність системи обліку та статистичної звітності малих підприємств;

неналагодженість співпраці між органами самоврядування, місцевим бізнесом і державними організаціями;

обмеженість інформаційного та консультативного забезпечення;

недостатність системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності;

низький рівень залучення молоді та сільського населення до малого підприємництва;

відсутність дієвого механізму реалізації державної політики щодо підтримки малого бізнесу.

І.М. Абрамова та І.А. Пенська вважають, що до основних причин, які перешкоджають розвитку малого підприємництва в Україні, можна віднести як надмірне державне регулювання, так і недостатність фіскального механізму, закладеного в законодавстві. Розвитку підприємництва заважає недосконала система оподаткування. Зокрема, високі податкові ставки, значна чисельність різних

податків, часті зміни податкової звітності. Дефіцит грошових коштів у державі та економічна криза, пов'язані з накопиченням внутрішнього і зовнішнього боргу України, не дають послабити податковий прес. Наслідком цього є перехід багатьох суб'єктів господарювання до «тіньового» сектору [6].

За даними Конференції Об'єднаних Націй з торгівлі та розвитку (ЮНКТАД) у більшості країн світу питома вага суб'єктів малого та середнього підприємництва у загальній кількості суб'єктів підприємництва сягає 90%, а іноді перевищує 95% [8]. Так, у країнах ЄС суб'єкти малого та середнього підприємництва складають 99,8%, у США – понад 90%, в Японії – 99% [8], а в Україні цей показник складає 95,5%.

Слід зазначити, що суттєвий удар по малому підприємництву в Україні нанесла анексія Криму Росією. Станом на 1 січня 2014 р. в Криму було зареєстровано 15 тис. малих підприємств. Станом на 1 січня 2016 р. їх кількість скоротилася до 1016. До 2014 р. у сфері малого підприємництва в Криму було задіяно майже 80-90 тис. людей. За два роки чисельність робітників на малому підприємстві в Криму скоротилася до 29 тис. людей.

Наступним етапом згорання малого підприємництва в Україні стало проведення АТО на території Донецької та Луганської областей. За 2014-2016 рр. Донецьку та Луганську області покинули близько 85% малих підприємств, залишаючи робочі місця для свого персоналу та створюючи нові на території, підконтрольній Україні.

У провідних економічно розвинених країнах світу мале підприємництво, як інституційний сектор економіки, давно став домінуючим за чисельністю працівників та за обсягами виробництва. У розвинутих країнах мале підприємництво є основним структурним елементом економіки, в якому створюється та перебуває у русі основна маса національних ресурсів. У розвинених країнах Європи 50% населення зайняті малим підприємництвом, у Японії – 80%, в Україні – 27% (рис.1).

У країнах Європейського Союзу частка малого підприємництва у формуванні ВВП складає близько 65%. Для таких країн як Чехія, Словаччина, Угорщина цей показник

складає 30-40%, у той час як в Україні – 5-6%. Кредити для малого підприємництва у Німеччині надаються під 4-5% на рік на строк 10 років, а в Україні на розвиток малого підприємництва кредити складають 26-28% на рік на 1-5 років.

Розглянемо специфіку розвитку малого бізнесу та його державної підтримки на прикладі окремих груп провідних країн світу.

Важливу роль в національній економіці США відіграє саме мале та середнє підприємство. В даний час в США нараховується близько 7 млн. підприємств з чисельністю найманих працівників менше 500 людей, з них на 6 млн. підприємств зайняті не менше 20 людей в кожному. Крім того, в США діє 18,3 млн. індивідуальних несільськогосподарських підприємств.

Принципи та філософія підтримки малого та середнього бізнесу в США сформувались у 1953 р., коли була заснована Адміністрація по справах малого бізнесу в США (АМБ, US Small Business Administration), яка захищала інтереси малого та середнього бізнесу на урядовому рівні. На АМБ покладений обов'язок надавати підприємцям фінансову та консультативну підтримку та сприяти отриманню урядових замовлень і укладанню контрактів з крупними підприємствами. Представництва цієї організації знаходяться у всіх найбільших містах, що дозволяє поширювати політику підтримки малого бізнесу на всі штати, а не тільки на основні економічні центри США.

Основними задачами АМБ є:

допомога в отриманні кредиту та надання гарантій по кредитах для бізнесу;

безпосереднє субсидування та кредитування малого та середнього бізнесу за рахунок коштів власного бюджету;

технічна та інформаційна підтримка бізнесу;

зберігання та розвиток конкурентної серед.

Особливе місце займає програма фінансового сприяння малому та середньому бізнесу у разі надзвичайних обставин (стихійних лих, соціальних заворушень, терористичних актів) та програма державного гарантування оренди і страхування будівельних під'язів, які здійснюються малими підпри-

ємствами. На малий та середній бізнес в США поширюються спеціальні податкові пільги, наприклад «бонус першого року», коли податок виплачується не з усієї, а з половини оподаткованої суми. Зниження абсолютних та відносних розмірів федеральних податків сприяє розвитку малого бізнесу, стимулюючи створення невеликих підприємств, посилюючи їх позиції в економіці, а значить, збільшення кількості нових робочих місць.

Багаторічний досвід розвитку малого підприємництва в європейських країнах показав, що цей суб'єкт підприємницької діяльності відіграє важливу роль в економіці країни, яка полягає в стимулюванні конкуренції, що спонукає великі компанії впроваджувати нові технології та підвищувати ефективність виробництва. Таким чином, ефективність всієї економіки ЄС безпосередньо залежить від успішної діяльності малого та середнього бізнесу. Тому головна мета політики підтримки малого підприємництва, здійснюваної в рамках Євросоюзу, полягає в становленні балансу інтересів держави та бізнесу, забезпеченні оптимальних умов для підприємницької діяльності та збільшенні конкурентоспроможності суб'єктів малого та середнього бізнесу [9].

На даний час основними напрямками політики ЄС стосовно розвитку малого підприємництва є:

фінансова підтримка малого та середнього підприємництва;

спрощення нормативної бази, адміністративних процедур в сфері підтримки малого підприємництва;

участь асоціацій, які представляють інтереси малого та середнього підприємництва, в прийнятті рішень в рамках діяльності ЄС;

сприяння малому підприємству у сфері досліджень, інновацій та підготовці кадрів;

усунення порушень у функціонуванні «єдиного ринку» та конкуренції в ньому, які знижують ефективність діяльності малого та середнього підприємництва;

підвищенні конкурентоспроможності малого та середнього підприємництва, з метою їх виходу на зовнішні ринки.

Основними цілями підтримки малого та середнього бізнесу в Європі є зміцнення єдиного внутрішнього ринку ЄС, усунення

адміністративних бар'єрів для ведення підприємницької діяльності, уніфікація законодавчої бази, а також посилення взаємодії країн ЄС для більш глибокої економічної співпраці з іншими країнами.

На даний час Японія знаходиться серед найбільш розвинених країн. Країна домоглась цього за рахунок швидкого розвитку економіки, шляхом удосконалення та впровадження технічних досягнень, які розроблялись малим та середнім підприємництвом. Частка малого та середнього підприємництва в країні становить 40%, вони представлені в таких сферах як будівництво, легка промисловість та надання послуг.

Регулювання діяльності малого та середнього підприємництва в Японії здійснюється за рахунок урядових організацій, таких як Управління малими підприємствами, основними напрямками політики якого є контроль за виконанням малого та середнього підприємництва антимонопольного законодавства, забезпечення та підтримка інтересів малого та середнього бізнесу, обмеження контролю власників бізнесу, визначення відповідальності замовників та виконавців під час укладання договорів.

З метою полегшення дії механізму фінансової підтримки суб'єктів малого та середнього бізнесу урядом Японії була створена Корпорація страхування малого та середнього підприємництва та асоціації по гарантуванню кредитів. Урядом Японії виділяються субсидії, займи, надається допомога в отриманні кредитів на всіх етапах розвитку бізнесу.

У Японії склались сприятливі умови для розвитку малого та середнього підприємництва у різних сферах бізнесу, тому що уряд країни здійснює суворий контроль за організацією та розвитком суб'єкта економічних відносин, шляхом забезпечення дотримання антимонопольного законодавства, встановлення пільг для малого та середнього підприємництва, регулювання ціни на продукцію, що випускається, а також надання фінансової та консультаційної підтримки малого та середнього підприємництва на всіх етапах їх розвитку.

Зазначимо, що в більшості країн світу малі підприємства є найбільшою категорією роботодавців, яка забезпечує зайнятість ос-

новної частини працездатного населення. Таким чином, швидкі темпи розвитку малого підприємництва сприяють скороченню безробіття, з усіма позитивними економічними та соціальними наслідками. Одна з характерних особливостей малих підприємств на ринку праці полягає в тому, що створення нових робочих місць у цій сфері обходиться дешевше ніж іншим роботодавцям.

На ринку праці мале підприємництво виконує значну макроекономічну функцію по залученню до процесу суспільного створення соціальних груп населення, які мають труднощі під час працевлаштування на підприємствах різних сфер бізнесу (школярі, студенти, пенсіонери, інваліди, тощо). Для більшості з них не прийнятні стандартні умови найму (повний робочий день, фіксований графік відпусток, інтенсивна фізична або інтелектуальна робота тощо). Крім того, малі підприємства є основною формою формування «середнього класу», що сприяє пом'якшенню соціальної напруженості в суспільстві та демократизації ринкових відносин. У більшості країн це реалізується за двома напрямками: репродукція нових підприємців та створення нових високооплачуваних робочих місць для найманих працівників в особі менеджерів, спеціалістів та висококваліфікованих працівників.

Інтенсивний розвиток малих підприємств зумовлює певні особливості праці на них, а саме:

підприємства невеликі за чисельністю персоналу та за обсягами випуску продукції, послуг, виконуваних робіт, а отже є більш гнучкими;

функції кожного працівника індивідуалізовані, особисті заслуги кожного з них може об'єктивно визначити безпосередній керівник або керівник підприємства;

принципи, умови та розміри оплати праці регламентуються індивідуальним трудовим договором (контрактом).

Організація праці на малому підприємстві зазвичай здійснюється згідно з трудовою угодою. При цьому запровадження власних режимів праці та її оплати на малому підприємстві не повинно погіршувати умови праці, передбачені трудовим законодавством, а заробітна плата на малому підприємстві

не може бути нижче мінімального рівня. Тривалість відпустки на малому підприємстві така ж, як і на інших підприємствах. Крім трудової угоди, на малому підприємстві використовуються контракти й договори підряду. Головним завданням, яке має вирішуватись під час укладення цих документів є визначення таких показників діяльності, виконання яких залежить безпосередньо від зусиль конкретного працівника, методів забезпечення зв'язку з ними, рівня оплати праці та умов, які змушували б обидві сторони виконувати свої обов'язки.

Вважаємо, що ефективність трудової діяльності у сфері малого підприємництва визначається не лише умовами зайнятості, а й стилем керівництва та задоволеністю працівника своєю працею. Найбільшу цінність відіграють ознаки, які спонукають до створення на малому підприємстві атмосфери, яка спонукає до високопродуктивної праці:

довіра та високі вимоги членів підприємства один до одного;

доброзичлива та ділова критика;

вільне висловлення власної думки під час обговорення питань, які стосуються усього колективу;

відсутність тиску керівників на підлеглих, та надання їм права приймати значущі для підприємства рішення;

достатня інформованість членів колективу про його задачі та станом виконуваних справ;

задоволеність працівників їх причетністю до розвитку підприємства;

прийняття на себе відповідальності за стан справ на підприємстві кожним її членом.

Висновки. Вивчення досвіду таких країн як США, Японії, країн Євросоюзу підтверджує, що саме мале підприємництво відіграє важливу роль в економіці та сприяє її розвитку. В Україні мале підприємництво ще не отримало достатнього розвитку, хоча малий бізнес є значною сферою працевлаштування населення. З урахуванням досвіду економічно розвинених країн можна зробити висновок, що тільки державна підтримка сприятиме розвитку малого підприємництва в Україні та допоможе знизити безробіття через створення нових ефективних робочих місць.

Список літератури:

1. Долгоруков Ю. Про розвиток малого підприємництва / Ю. Долгоруков, О. Кутман // *Економіка України*. – 2005. – № 12. – С. 11-18.
2. Варналій З.С. *Мале підприємництво: основи теорії і практики* / З.С. Варналій. –4-те вид., стер. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2008. – 302 с.
3. Грішнова О.А. *Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки* / О.А. Грішнова. – К.: Знання, 2001. – 254 с.
4. Довгальова О.В. *Управління малим бізнесом: підручник* / О.В. Довгальова, О.В. Балабенко: Донбас. нац. акад. буд-ва і архіт. – Макіївка; Донецьк: Цифрова типографія, 2011. – 298 с. - ISBN 978-617-599-001-8.
5. Офіційна база законодавства України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
6. Прохорова В.В. *Організаційно-економічне забезпечення розвитку малого підприємництва України* / В.В. Прохорова // *Бізнесінформ* 2012. – № 9. – С. 132-135.
7. Абрамова И. М. *Проблемы развития малого предпринимательства в Украине* / И. М. Абрамова, И. А. Пенская // *Финансы Украины*. – 2008. – Вып. 9. – С. 1-24.
8. *Статистичний збірник «Діяльність суб'єктів великого, середнього, малого та мікропідприємництва»*. – К.: Державна служба статистики України. - 2015.
9. Уманець Т. В. *Методи і моделі оцінювання розвитку малого бізнесу: мезо- і мікрорівень: монографія* / Т. В. Уманець, Ю. О. Ольвінська, О. В. Лучакова – Донецьк: «ВІК», 2010. – 250 с.
10. Финк Т. А. *Малый и средний бизнес: зарубежный опыт развития* // *Молодой ученый*. — 2012. — №4. — С. 177-181.

List of references:

1. Dolgorukov, Yu., Kutman, O. (2005) *Pro rozvitok malogo pidpriemnitstva*. *Ekonomika Ukrayini*, № 12, p. 11-18.
2. Varnaliy, Z.S. (2008) *Male pidpriemnitstvo: osnovi teorii i praktiki* / Z.S. Varnaliy. –4-te vid., ster. – K.: T-vo «Znannya», KOO, 302 p.
3. Grishnova, O.A. (2001) *Lyudskiy kapital: formuvannya v sistemi osviti i profesiynoyi pidgotovki*. K.: *Znannya*, 254 p.
4. Dovgalova, O.V., Balabenko, O.V. (2011) *Upravlinnya malim biznesom: pidruchnik*. *Donbas. nats. akad. bud-va i arhit. – Makiyivka; Donetsk: Tsifrova tipografiya*, 298 p. - ISBN 978-617-599-001-8.
5. *Ofitsiyina baza zakonodavstva Ukrayini* [Online] / Verhovna Rada Ukrayini. – Available at: <http://www.rada.gov.ua>.
6. Prohorova, V.V. (2012) *Organizatsiyno-ekonomichne zabezpechennya rozvitku malogo pidpriemnitstva Ukrayini*. *Biznesinform*, № 9, p. 132-135.
7. Abramova, I. M., Penskaya, I. A. (2008) *Problemy razvitiya malogo predprinimatelstva v Ukraine*. *Finansy Ukrainy*, Vyp. 9, p. 1-24.
8. *Statistichniy zbirnik «Diyalnist sub'ektiv velikogo, serednogo, malogo ta mikropidpriemnitstva»* (2015). – K.: *Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini*
9. Umanets, T. V., Olvinska, Yu. O., Luchakova, O. V. (2010) *Metodi i modeli otsinyuvannya rozvitku malogo biznesu: mezo- i mikroriven: monografiya*. *Luchakova – Donetsk: «VIK»*, 250 p.
10. Fink, T. A. (2012) *Malyy i sredniy biznes: zarubezhnyy opyt razvitiya*. *Molodoy uchenyy*, №4, p. 177-181.